

Lovci a sběratelé. Čeští cestovatelé a praxe reprezentování lovu afrických zvířat v pozdním 19. století perspektivou animal studies

Josef ŘIČÁŘ

Hunters and Collectors. Czech Travellers and the Practice of Representing African Animal Hunting in the Late 19th Century through the Perspective of Animal Studies

The study deals with the issue of the representation of animal hunting in Czech travelogues concerning Sub-Saharan Africa in the last decades of the 19th century. The topic is examined in the context of the “conquest” and colonization of African nature and its symbolic and material appropriation by Europeans. The emphasis is laid particularly on the hunting of animals for inclusion in ‘exotic’ natural history collections. Thorough attention is paid to Emil Holub’s travelogues, the scope of which is incomparable to other similar texts. Holub was keenly aware of the significance of animal hunting, and the subject of African nature was crucial to him. Nevertheless, this topic has remained rather on the sidelines of scholarly interest. Using the concepts of interdisciplinary animal studies, this study explores the meanings that hunting African animals had in the context of contemporary discourses, primarily those of collecting, but also those of biology and especially evolutionary biology. Attention is also paid to the specific position of Czech travelers within colonial power relations. Through hunting, collecting and commodification of animals, they too were involved in the European colonial conquest of Africa.

Keywords: Czech travelogues; representations of animals; hunting; collecting; colonialism; Sub-Saharan Africa; animal studies

DOI: 10.14712/24645370.3059

Josef Řičář is a PhD candidate at Charles University, Faculty of Humanities, josef.ricar@seznam.cz

Úvod

„Wonderfontein jest jedno z těch míst v Jižní Africe, na kterých badatel s chutí může pobytí delší dobu; za svou námahu bohatě zde bude odměněn. Jsou tu zvířata, rostliny a nerosty, které hodny jsou, aby byly uloženy do sbírek. (...) Velikých divokých čtvernožců nebylo tu již, neboť byli asi před patnácti lety vyhlazeni...“, napsal Emil Holub v prvním díle svého afrického cestopisu.¹ On sám i další čeští cestovatelé byli aktéry zapojenými do procesů „dobývání“ africké přírody, její transformace a zároveň přivlastňování Evropany. V této studii se zaměřuji na otázku reprezentace lovu zvířat v cestopisech Emila Holuba i jeho současníků. Zajímá mě, jakým způsobem cestovatelé své lovecké aktivity prezentovali, jaké významy přikládali svým loveckým a sběratelským aktivitám. Proč byly zvířata, rostliny a nerosty „hodny uložení do sbírek“? Jaký byl postoj cestovatelů k „vyhlazení velkých čtvernožců“ a proč k němu došlo? Jak se čeští cestovatelé podíleli na kolonizaci afrického kontinentu? V neposlední řadě chci nabídnout odpověď na otázku, jakým způsobem je možné kriticky uchopit cestopisné reprezentace lovu a sběratelství zvířat a pracovat s nimi v rámci historického výzkumu. Mým hlavním argumentem v této studii je, že ačkoli pojednaní cestovatelé nebyli příslušníky velké koloniální mocnosti, i oni se specifickým způsobem podíleli na „krocení“ a kolonizaci africké přírody, jejím epistemickém i fyzickým přivlastňování a komodifikaci.²

Antropologií inspirovaná nová kulturní historie zažívala podle Petera Burka největší boom v sedmdesátých a osmdesátých letech minulého století, postupně se ale poněkud vyčerpala.³ Pokud má tato disciplína přežít i ve 21. století a být nadále zajímavá, vyžaduje podle Burka určitou inventuru a konsolidaci. Jednou z možností, alespoň podle autora, je konceptuální uchopení dříve opomíjených a dnes aktuálních témat. Zá-

¹ EMIL HOLUB, *Sedm let v jižní Africe. Příhody, výzkumy a lovy na cestách mých od polí diamantových až k řece Zambesi (1872–1879)*, 1. díl, Praha 1881, s. 214.

² Tento specifický způsob apropriace mimoevropské přírody Evropany v období kolonialismu byl však dosud sledován převážně v zahraničí v kontextu velkých koloniálních mocností. Viz zejména JOHN M. MACKENZIE, *The Empire of Nature. Hunting, Conservation and British Imperialism*, Manchester 1997; HARRIET RITVO, *The Animal Estate. The English and the other creatures in the Victorian Age*, Cambridge 1987; WILLIAM BEINART, LOTTE HUGHES, *Environment and Empire*, Oxford 2007; ANGELA THOMPSELL, *Hunting Africa. British Sport, African Knowledge and the Nature of Empire*, Basingstoke 2015.

³ PETER BURKE, *Co je kulturní historie?*, Praha 2011, s. 129.

jem o současná témata a poukazování na jejich historický a antropologický rozměr jsou ostatně podle Burka hnacími silami nové kulturní historie už od jejich počátků.⁴ V šedesátých a sedmdesátých letech se například kulturní historikové a historičky zabývali otázkami postkolonialismu či historie žen v reakci na celosvětové dekolonizační hnutí a druhou vlnu feminismu. Přestože mnohé starší problémy zůstávají stále aktuální a je třeba se jim věnovat, ve 21. století se objevila i další, dříve málo nebo vůbec reflektovaná témata. Jedním z nich je nepochybně vztah člověka a zvířat, resp. přírody.⁵ V prostředí české historiografie je také v posledních desetiletích aktuální otázka koloniálních aspektů v kontextu českých dějin.⁶

Cílem tohoto textu je představit v českých podmínkách zatím jen málo známou interdisciplinární oblast animal studies a zároveň nabídnout možné konkrétní využití jejích konceptů ve výzkumu českého cestovatelství do zámoří. Text je proto rozdělen na dvě části. V první uvedu disciplínu animal studies jednak obecně, zaměřím se především na její historii, výchozí předpoklady a cíle. Následně načrtnu metodologická východiska, možnosti i úskalí využití animal studies v historickém výzkumu. V druhé části se zaměřím na reprezentace⁷ lovu, sbírek a komodifikace „exotických“ zvířat v cestopisech pojednávajících o oblasti subsaharské Afriky, napsané českými autory, kteří region navštívili v období mezi poslední čtvrtinou 19. století a vypuknutím první světové války.

Velkou pozornost věnuji zejména cestopisům Emila Holuba,⁸ které jsou v porovnání s cestopisy ostatních autorů nesrovnatelně rozsáhlejší (celkem přes 2000 stran). Emil Holub je také z českých cestovatelů

⁴ P. BURKE, *Co je kulturní historie?*, s. 60.

⁵ MIEKE ROSCHER, ANDRÉ KREBBER, BERTT MIZELLE, *Writing History after the Animal Turn? An Introduction to Historical Animal Studies*, in: Handbook of historical animal studies, (edd.) Titíž, Berlin-Boston 2021, s. 3.

⁶ FILIP HERZA, *Colonial exceptionalism: Post-colonial Scholarship and Race in Czech and Slovak Historiography*, Slovenský národopis 2/2020, s. 176.

⁷ Hlásím se ke konstruktivistickému pojetí reprezentace a kultury. Viz STUART HALL, *The Work of Representation*, in: Representation. Cultural Representations and Signifying Practices, (ed.) Týž, London-Thousand Oaks-New Delhi 2000.

⁸ EMIL HOLUB, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta po Jižní Africe. Z Kapského Města do země Mašukulumbův Cesty v Jižní Africe vykonané v letech 1883–1887*, 1. a 2. díl, Praha 1890; a Týž, *Sedm let v jižní Africe. Příhody, výzkumy a lovy na cestách mých od polí diamantových až k řece Zambesi (1872–1879)*, 1. a 2. díl, Praha 1881.

tohoto období patrně nejznámější.⁹ Holub navštívil jih Afriky dvakrát v letech 1872–1879 a 1883–1887. Jeho úmyslem bylo proniknout do vnitrozemí, případně až do severní Afriky, cestou provádět přírodovědná a etnografická pozorování, shromáždit sbírky a vybrat vhodná území pro možné realizace rakousko-uherských koloniálních ambicí. Pro srovnání analyzuji i reprezentace z cestopisů dalších autorů tohoto období, zejména Čenka Paclta,¹⁰ Enriqua Stanka Vráze,¹¹ Viléma Němce¹² či Bedřicha Machulky.¹³ Paclt se ve stejné době jako Holub vyskytoval v jižní Africe, na rozdíl od svého slavného krajana však neměl podporu evropských sponzorů a neplánoval výzkumné expedice do vnitrozemí. Na živobytí si vydělával především prací v místních diamantových dolech. Další ze zmiňovaných cestovatelů, Vráz, cestoval v polovině osmdesátých let 19. století z Maroka až oblasti Zlatého pobřeží (dnešní Ghana). Podobně jako Holub byl i on profesionálním cestovatelem, nekladl však takový důraz na prezentaci svých zjištění v cestopise, který je oproti Holubovu značně kratší. Poslední dva cestovatelé, Němec a Machulka, v Africe část svého života žili a podnikali. Oba zde vybudovali své kariéry úspěšných lovců a vůdců loveckých expedic pro bohaté turisty a turistky. Oba se také věnovali obchodu s živými i mrtvými zvířaty. Němec dále přicházel do kontaktu se zvířaty ve své veterinární a chovatelské praxi. Oba sídlili v Egyptě, odkud na konci 19. a začátku 20. století podnikali své výpravy do nově kolonizovaného Súdánu, střední a východní Afriky. Ve studii dále figuruje jméno cestovatele, pedagoga a spisovatele Josefa Kořenského. Kořenský sám krátce navštívil na přelomu 19. a 20. století Egypt jako turista, subsaharské Africe však věnoval poměrně velkou pozornost ve své popularizační publikaci *Afrika: kulturní obrázky pro mládež*. Dále

⁹ Jak dokazuje například opětovné vydávání jeho cestopisů ve 20. století nebo existence několika monografií zabývajících se tímto cestovatelem. Nejnověji viz MARTIN ŠÁMAL, *Emil Holub: cestovatel, etnograf, sběratel*, Praha 2013.

¹⁰ ČENĚK PACLT, JAROSLAV SVOBODA, *Čenka Paclta cesty po světě. Příhody a zkušenosti na jeho stezkách po Americe, Australii, Novém Zeelandě a jižní Africe*, Mladá Boleslav 1888.

¹¹ ENRIQUE STANKO VRÁZ, BOHUMIL BAUŠE, *Z cest E. St. Vráze*, Praha 1898.

¹² VILÉM NĚMEC, *Pětadvacet let v Africe. Vzpomínky cestopisné a přírodopisné; veselé příhody, dobrodružství, kolonisace; události lovecké a historické črty z mého pětadvacetiletého pobytu v Africe*, 1. a 2. díl, Praha 1930; a TÝŽ, *Pod žhavým sluncem. Cestopisné črty z výpravy konané v letech 1899–1900 východním Sudanem, Habeší a Italskou kolonií Eritreou*, Praha 1920.

¹³ BEDŘICH MACHULKA, *V Africe na stezkách zvěře*, Praha 1955.

v souvislosti s jeho podnikatelskými aktivitami opakovaně zmiňují jméno Václava Friče, který od šedesátých let 19. století provozoval v Praze známý obchod s přírodninami.

V kontextu sledovaného období a tématu cestování z Rakouska-Uherska do zámoří je důležité také tázání po místě českých cestovatelů v koloniálních mocenských vztazích a jejich vztahu ke koloniálním diskurzům. Období závěrečné čtvrtiny 19. století a začátku 20. století je ve spojitosti s africkým kontinentem spojováno s vrcholícím kolonialismem, zápasem o Afriku (The Scramble for Africa), dělením kontinentu mezi evropské koloniální mocnosti a jeho následným rychlým dobýváním.¹⁴ Mým cílem zde bude ukázat, co tato mocenská situace znamenala pro české cestovatele ve vztahu k africkým zvířatům, resp. jakým způsobem toto uspořádání ovlivnilo reprezentace lovu v publikovaných cestopisech.

Vztah českých autorů ke koloniálnímu diskurzu

Rakousko-Uhersko, jehož byli autoři zkoumaných cestopisů občany, žádné vlastní koloniální državy v Africe nemělo. Přesto se i občané středoevropské monarchie kolonialismu účastnili a cestopisy jsou toho dobrým dokladem. Barbara Lüthi, Francesca Falk a Patricia Purtschert kritizují rozdělení světa na kolonizátory a kolonizované jako příliš binární.¹⁵ Zavádějí proto koncept kolonialismu bez kolonií (colonialism without colonies), který umožňuje tematizovat zapojení států bez formálních kolonií do koloniálních vztahů. Cílem je přehodnotit a decentralizovat klasický pohled na kolonialismus, jenž klade přehnaný důraz na velké koloniální mocnosti. Autorky zdůrazňují zaměření tohoto nového přístupu na kulturní aspekty, konkrétně na koloniální vztahy přítomné v každodenní kultuře, diskurzivních a vizuálních reprezentacích a imaginaci.¹⁶

¹⁴ ROY BRIDGES, *Exploration and Travel outside Europe (1720–1914)*, in: Cambridge Companion to Travel Writing, (edd.) Peter Hulme, Tim Young, Cambridge 2002, s. 54.

¹⁵ Takto binární rozdělení světa je podle autorek vlastní především starším postkoloniálním přístupům. Viz BARBARA LÜTHI, FRANCESCA FALK, PATRICIA PURTSCHERT, *Colonialism without colonies. Examining Blank Spaces in Colonial Studies*, National Identities 18/2016, s. 4.

¹⁶ B. LÜTHI, F. FALK, P. PURTSCHERT, *Colonialism without colonies. Examining Blank Spaces in Colonial Studies*, s. 5.

Ačkoli je tematizace zapojení českých aktérů do koloniálních vztahů v českém prostředí stále spíše výjimečným jevem, zájem o tuto problematiku v posledních letech vzrůstá. Filip Herza připomíná, že ačkoli Rakousko-Uhersko bylo spíše státem nacházejícím se na semiperiferii globálních mocenských vztahů, tvořilo přesto nedílnou součást koloniálních struktur.¹⁷ Koloniální imaginace byla nepochybně přítomna i v českých zemích, což Herza dokazuje na příkladu velkého úspěchu „etnografických“ přehlídek indigenních Afričanů, které se konaly v Praze. Zájem o dění v koloniích spjatý s přesvědčením o vlastní příslušnosti k civilizované Evropě byl důležitý pro sebedefinici českého národa jakožto vyspělého. Češi se tím hlásili k evropské koloniální ideologii založené na rasově hierarchické představě o dominanci bílého muže a vlastní (případně evropské) kulturní nadřazenosti nad méně civilizovaným zbytkem světa, za nějž nese „evropský bílý muž“ odpovědnost. Markéta Křížová upozorňuje na koloniální fantazie českých cestovatelů, kteří mnohdy veřejně prezentovali své názory na to, které oblasti by Rakousko-Uhersko mohlo a mělo kolonizovat. To je podle autorky typické i pro Holubův cestopis.¹⁸ Holub také opakovaně pojmenovával geografické útvary v jižní Africe podle různých osobností z českých národních dějin, míst v Čechách apod., čímž provádí jejich symbolické přivlastnění. Jak ale upozorňuje Křížová, Holubem navržené názvy se na moderní mapy nedostaly.¹⁹

Křížová poukazuje také na zapojení českých zemí do globálních ekonomických struktur, jejichž fungování, závislé na vykořisťování kolonií, bylo důležité pro vznik evropské, a tedy i české, modernity.²⁰ Na ekonomické zapojení států bez vlastních zámořských kolonií do koloniální ekonomiky upozorňují také Purtschert, Falk a Lüthi.²¹ Na příkladu Švýcarska ukazují, že ekonomické zapojení nemuselo probíhat jen na úrovni států, ale také prostřednictvím dalších aktérů, například různých podniků či jednotlivců. Podobně byli i Češi, resp. občané Rakouska-Uherska,

17 FILIP HERZA, *Imaginace jinakosti. Pražské přehlídky lidských kuriozit v 19. a 20. století*, Praha 2020, s. 145.

18 MARKÉTA KRÍŽOVÁ, *Koloniální sny českých vlastenců*, <https://vesmir.cz/cz/casopis/archiv-casopisu/2020/cislo-10/koloniální-sny-ceskych-vlastencu.html> (náhled 25. 5. 2023).

19 M. KRÍŽOVÁ, *Koloniální sny českých vlastenců*.

20 M. KRÍŽOVÁ, *Koloniální sny českých vlastenců*.

21 PATRICIA PURTSCHERT, FRANCESCA FALK, BARBARA LÜTHI, *Switzerland and „Colonialism without colonies“*, *Interventions* 2/2016, s. 286.

zapojení skrze své podnikatelské aktivity do vykořisťování mimoevropských oblastí, jak ukazují dále na příkladu obchodu s živými zvířaty.

Disciplína animal studies a její využití v historicko-antropologickém výzkumu

Pro současné humanitněvědecké přístupy k problematice vztahů lidí a zvířat je charakteristické chápání konceptů animality, humanity i přírody jako kulturně konstruovaných. Význam těchto konceptů i jejich vzájemný vztah závisí na kulturních a historických podmínkách.²² Clare Palmer zdůrazňuje také mocenský rozměr každé reprezentace zvířete a její vztah k různým diskurzům.²³ O dekonstrukci, kritiku a přehodnocení konceptů animality a humanity a jejich vzájemného vztahu se snaží interdisciplinární oblast animal studies, objektem jejíhož výzkumu jsou interakce lidí a zvířat, dále významy a funkce, jež zvířata zaujímají v lidských společnostech a kulturách.²⁴

Margo DeMello situuje počátek disciplíny do období druhé poloviny sedmdesátých a začátku osmdesátých let.²⁵ Spojuje ho s vydáním dvou významných filosofických prací zaměřených na otázku práv zvířat – *Animal Liberation* (1975) Petera Singera a *The Case for Animal Rights* (1983) Toma Regana. Jak vyplývá již z názvů těchto dvou prací, důležitou součástí animal studies je jejich aktivistický rozměr. Autorka společně s animal studies připomíná akademický feminismus sedmdesátých let, který nastolil otázku kritické reflexe kategorie žena, nebo afroamerická studia a hnutí za občanská práva sociálních skupin marginalizovaných na rasovém základě.²⁶ Na změnu přístupu ve vědeckém zájmu o zvířata poukazuje zavedení termínu obrat ke zvířeti (animal turn).²⁷ Ten se obje-

²² TIM INGOLD, *Introduction*, in: *What Is an Animal?*, (ed.) Týž, London-New York 1994, s. 11.

²³ CLARE PALMER, „*Taming the Wild Profusion of Existing Things*“? *A Study of Foucault, Power and Human/animal Relationships*, in: *Foucault and Animals*, (edd.) Mathew Chrulew, Dinesh Wadiwel, Leiden-London 2017, s. 116.

²⁴ MARGO DEMELLO, *Animals and Society. An Introduction to Human-Animal Studies*, New York 2012, s. 4.

²⁵ M. DEMELLO, *Animals and Society. An Introduction to Human-Animal Studies*, s. 7.

²⁶ M. DEMELLO, *Animals and Society. An Introduction to Human-Animal Studies*, s. 7.

²⁷ HARRIET RITVO, *On the Animal Turn*, *Daedalus* 4/2007, s. 119.

vuje přibližně kolem přelomu 2. a 3. tisíciletí. Na aktivistický přesah animal studies poukazuje mj. Hanna Mamzer, když píše o obratu ke zvířeti jako o metaobratu.²⁸ Podobně jako v případě jiných obrátů v humanitních vědách (autorka zmiňuje především linguistic a visual turn), i zde je podrobován kritice způsob reprezentace zvířat, fakticky je zdůrazňována konstruovanost těchto reprezentací. Metarozměr disciplíny spočívá nadto v kritické reflexi pozice člověka coby poznávajícího subjektu. Autorka poukazuje na z toho plynoucí požadavek přehodnocení vztahů mezi člověkem a přírodou, resp. zvířaty.²⁹

V obecné rovině je jedním z hlavních úkolů animal studies hledání co nejlepších možných způsobů interakce člověka a zvířat v budoucnosti. Důležitým bodem v tomto úsilí je rovněž formulace příběhu o interakcích jednotlivců a kultur se zvířaty v minulosti.³⁰ Část lidí podle Paula Waldaua odmítá z důvodu přehnaného pocitu lidské výjimečnosti (human exceptionalism) existenci problémů ve vztahu lidí ke zvířatům v minulosti.³¹ Cílem animal studies je proto na tyto problémy upozorňovat a tím přílišný pocit lidské výjimečnosti zpochybňovat.³² Pojmem human exceptionalism Waldau rozumí ostrou distinkci mezi životem člověka a mimolidským životem (other-than-human),³³ která je hluboce zakořeněna v západní tradici. Zatímco lidský život je považován za posvátný, mimolidský život je nahlížen jako nižší, a v kontaktu s ním proto neplatí stejné morální standardy jako pro jednání s lidmi.³⁴ Waldau v této souvislosti upozorňuje také na tradiční přesvědčení, že lidský život se kvalitativně liší od jiných forem života a z toho pro člověka vyplývají

²⁸ HANNA MAMZER, *Animal Turn as a Meta-Turn?*, Society Register 3/2020, s. 8–12.

²⁹ H. MAMZER, *Animal Turn as a Meta-Turn?*, s. 12.

³⁰ PAUL WALDAU, *Animal Studies. An Introduction*, Oxford-New York 2013, s. 1–3.

³¹ V kontextu této studie jako problematický chápou vztah lidí a zvířat během kolonizace Afriky, kdy vlivem nadměrného lovu došlo k vyhubení zvěře v celých regionech a zcela vyhynulo několik živočišných druhů. Viz např. J. MACKENZIE, *The Empire of Nature*, s. 86.

³² P. WALDAU, *Animal Studies*, s. 2.

³³ Disciplína animal studies problematizuje binární opozici člověk × zvíře. V rámci kritického přístupu je proto obvyklé využívání alternativních označení pro organismy tradičně označované jako lidé a zvířata. Více se této problematice v kontextu své práce věnuji v následujícím odstavci.

³⁴ P. WALDAU, *Animal Studies*, s. 7. Autor kromě této nerovnosti upozorňuje i na existenci dalších nerovností mezi lidmi, především rasových, genderových a třídních.

privilegia v podobě práva vládnout nad mimolidským. Základy tohoto přesvědčení nachází ve filosofické, vědecké a náboženské tradici, kromě toho zmiňuje i další faktory.³⁵ Kritické vypořádání se s tradicí lidské výjimečnosti je podle autora potřebné z důvodu selhávání vztahu mezi lidmi žijícími v moderních industrializovaných společnostech, a mimolidským životem, který je těmito společnostmi masivně ničen.³⁶ Podobně jako pojem human exceptionalism používají jiní autoři a autorky pojem antropocentrismus (anthropocentrism).³⁷

Dichotomie člověka a mimolidských zvířat byla a stále je vytvářena na materiální i diskurzivní úrovni a toto oddělení zastírá vzájemné podobnosti.³⁸ Jan Matonoša dále upřesňuje, že oddělení vzniká a je udržováno mj. i zvláštními výrazy pro lidi a pro zvířata. Přestože uvádí různá označení, jejichž používáním se autoři a autorky, věnující se animal studies, snaží toto rozdělení zpochybnit (či ho alespoň performativně nepodporovat), sám nadále označení zvíře používá.³⁹ České překlady některých zahraničních označení používaných autory a autorkami animal studies, jako např. dichotomie lidské zvíře a non-lidské zvíře (non-human animal),⁴⁰ nejsou použitelné v kontextu tohoto článku. Vzhledem k povaze analyzovaných pramenů a období jejich vzniku se budu z velké části přidržovat tradičních označení, která obě chápu jako sociálně konstruovaná (viz výše), případně pracuji s konkrétnějšími označeními.

Podle Palmer, která se zabývá mocenským vztahem lidí a zvířat, je důležité se ptát, jak jsou zvířata utvářena jako objekt našeho vědění a jak

³⁵ P. WALDAU, *Animal Studies*, s. 8.

³⁶ P. WALDAU, *Animal Studies*, s. 8. – Pro konkrétnější představu viz aktuální souhrnnou zprávu o stavu ekosystémů a biodiverzity. Podle ní byla v posledních 50 letech rychlost antropogenní změny přírodních podmínek nejvyšší v lidské historii. V souvislosti s tím je v současnosti ohroženo vyhynutím zhruba 25 % živočišných a rostlinných druhů a kolem milionu druhů čelí vyhynutí. Současná rychlost globálního vymírání druhů je až několikasetnásobně vyšší, než je průměr minulých 10 milionů let; viz *IPBES (2019): Summary for policymakers of the global assessment report on biodiversity and ecosystem services of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services*, Bonn 2019, s. 11–12.

³⁷ Pojem antropocentrismus je běžně používán i v češtině a budu ho proto používat.

³⁸ JAN MATONOŠA A KOL., *Za (de)konstruktivismem. Kritické koncepty (post)strukturální literární a kulturní teorie*, Praha 2017, s. 404.

³⁹ J. MATONOŠA A KOL., *Za (de)konstruktivismem*, s. 405.

⁴⁰ Terminologie animal studies není úplně ustálená a různí autoři a autorky používají drobně odlišná označení. Výraz non-lidské zvíře je možné, alespoň pro potřeby tohoto článku, chápat jako identický s Waldauovým mimolidským zvířetem.

naopak diskurz o zvířatech ovlivňuje lidské sebepojetí.⁴¹ Dichotomické chápání kategorií člověk a zvíře a jejich vzájemný vztah jsou ostatně patrné z dobových českých výkladových slovníků. *Riegrův slovník naučný* (1872) mezi zvířata v obecném slova smyslu řadí i člověka, určuje mu ovšem privilegovanou pozici a přiznává mu právo vlády nad světem: „Zvíře... zove se každá organická živoucí bytost samovolně se pohybující, zevnějších dojmů sobě vědomá a proti nim jednáním reagující... Dle výměru tohoto patřil by k zvířatům i člověk, nejdokonalejší však soulad tělesných jeho ústrojů vnitřních i zevnitřních, jakož i řeč a rozum staví tohoto na vrcholek nejen veškeré říše ústrojné, nýbrž i v čelo celé přírody.“⁴²

Už v úvodu hesla je člověk stavěn do určitého protikladu ke zvířatům a dichotomie je v pokračování hesla dále zdůrazňována, například skrze tradiční téma lidské a zvířecí duše. Autor sice připisuje duši i zvířatům a odmítá karteziánské pojetí zvířete jako stroje, lidskou duši přesto staví zvlášť a zdůrazňuje její pozvedající působení na duše zvířat.⁴³ Dále autor hesla píše o „mnohonásobném užitku, jakýž zvířata lidem poskytují, dávající jim materiál k potravě, oděvu, lékům aj.“ a zmiňuje též význam zvířat „v symbolice a v náboženských soustavách“.⁴⁴ Emanuel Rádl, autor hesla „živočich“ v *Ottově slovníku naučném* (na který odkazuje heslo „zvíře“), zvolil odlišný přístup.⁴⁵ Člověkem se heslo nezabývá vůbec, „živočicha“ jen vymezuje proti rostlinám, k čemuž používá systém vycházející z Aristotelova stupňovitého pojetí duše. „Rostliny mají ústroje ‚vegetativní‘, zvířata vedle nich také ‚animální‘; animální jsou svalstvo, nervstvo a smyslové ústroje.“⁴⁶

Aristotelovo pojetí duše⁴⁷ uspořádává přírodu do hierarchické posloupnosti s člověkem na vrcholu a podobně ji chápou i autoři hesel ve

⁴¹ C. PALMER, „*Taming the Wild Profusion of Existing Things*“, s. 116.

⁴² *Slovník naučný*, sv. 9, (ed.) František Ladislav Rieger, Praha 1872, s. 434.

⁴³ „[...] zvláště zvířata, kteráž s člověkem v častém styku se nalézají, jsou schopna vlohy své duševní zvýšiti, ledačemu se přiučiti i ledačemu odvyknouti“; viz *Slovník naučný*, sv. 9, (ed.) F. L. Rieger, s. 435.

⁴⁴ *Slovník naučný*, sv. 9, (ed.) F. L. Rieger, s. 436.

⁴⁵ *Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí*, sv. 27, Praha 1908, s. 866.

⁴⁶ *Ottův slovník naučný*, s. 866.

⁴⁷ Aristotelovo pojetí přírody je hierarchické: „příroda podle něj postupuje vzestupnými krůčky od jedné bytosti ke druhé; od neoduševnělých přes rostliny a láčkovce... ke zvířatům... Člověk má přirozenost podobnou bohům.“ Viz EMANUEL RÁDL,

výkladových slovnících.⁴⁸ Podle Newmyerovy interpretace Aristotelova pojetí duše má jen člověk intelektuální schopnost rozvažování (deliberation, phronesis), díky níž je schopen reflexe svých myšlenek a jejich významů.⁴⁹ Podle autora hesla v *Riegrově slovníku naučném* vyčnívá „nejvyšší tvor na zemi“ nad zvířata právě svou „duševností“.⁵⁰ Riegrův slovník u člověka rozlišuje kromě duše nevědomé (rostlinné) a vědomé (zvířecí) také sebevědomou. Ta je „duchem, kterýžto co nejvyšší stupeň duševní vloh u člověka vystupuje“.⁵¹ Lidský sebevědomý duch je nejvyšší formou, kterou všechna ostatní zvířata jen nedokonale napodobují. Člověku je jako jedinému tvorů vlastní schopnost „šlechtného jednání ctností“.⁵² Zatímco zvíře „nepřekročuje úzké meze skutečnosti“, „člověk unášen jest v říši nadsmyslnou do oboru ideálů, zakládajících se na ideách pravdy, krásy a dobra, jichž dosíci sobě za cíl pokládá“.⁵³ Autor hesla člověk v *Ottově slovníku naučném* (1893) antropocentrickou pozici Riegrova slovníku nijak nezpochybňuje, spíše ji dále rozvíjí. Člověka od ostatních „tvorův organických“ odlišuje rozum a schopnost řeči.⁵⁴ Kromě toho autor upozorňuje také na centrální postavení člověka v „říši jeho pojmův a poznatkův“.⁵⁵

Animal studies a historiografie

Přestože se jedná o interdisciplinární obor, dále se věnuji animal studies především v souvislosti s historiografií, resp. kulturní historií. Cílem je podle Eriky Fudge integrovat poznatky animal studies do historických narativů a tím přispět k přehodnocení čistě antropocentrického nazírání

Dějiny biologických teorií novověku I. Od renesance na práh 19. století, Praha 2005, s. 61–63.

⁴⁸ „Člověk jest nejvyšší organická bytost, kterou známe.“ Viz Člověk [heslo], *Ottův slovník naučný*, sv. 6, Praha 1893, s. 790.

⁴⁹ Autor připomíná velký vliv Aristotelovy filosofie na klasifikační systémy následujících staletí; viz STEPHEN T. NEWMYER, *Being the One and Becoming the Other*, in: *The Oxford Handbook of Animals in Classical Thought and Life*, (ed.) Gordon Lindsay Campbell, Oxford 2014, s. 1577–1578.

⁵⁰ *Slovník naučný* [nové vydání], (ed.) F. L. Rieger, Praha 1885, s. 544.

⁵¹ *Slovník naučný*, (ed.) F. L. Rieger, s. 544.

⁵² *Slovník naučný*, (ed.) F. L. Rieger, s. 545.

⁵³ *Slovník naučný*, (ed.) F. L. Rieger, s. 544.

⁵⁴ *Ottův slovník naučný*, sv. 6, Praha 1893, s. 790.

⁵⁵ *Ottův slovník naučný*, sv. 6, s. 790.

světa a ostré binární opozice člověk × zvíře.⁵⁶ Pro současné pojetí historie zvířat je podle autorky charakteristický poststrukturalistický (konstruktivistický) přístup, který problematizuje možnost přímého přístupu k minulosti prostřednictvím historických pramenů. K dispozici jsou pouze reprezentace historických zvířat, jež jsou obsažené v historických pramenech vytvořených lidmi.⁵⁷ Přesto je možné vhodným kladením otázek (vhodným pramenům) zjistit poměrně velké množství informací o životech zvířat v minulosti, jejich interakcích s lidmi i o tom, jak byly kategorie zvířete a člověka vymezené, jaké entity zahrnovaly nebo naopak vylučovaly.⁵⁸

Fudge připomíná, že vztah západních kultur ke zvířatům byl převážně praktický a materiální, a při psaní historie je proto nutné analyzovat významy zvířat z hlediska jejich praktického užitku pro člověka a neorientovat se jen na symbolickou rovinu.⁵⁹ Dorothee Brantz v této souvislosti poznamenává, že naše představy o zvířatech nejsou arbitrární, ale mají svůj původ v historicky specifické sociální organizaci vztahů mezi lidmi a zvířaty. Podle autorky je proto třeba využívat k analýze reprezentací metodologii sociální historie a antropologie.⁶⁰ Zároveň však kritizuje tradiční antropologické a historické pojetí zvířat. Na jedné straně podle ní někteří autoři, inspirovaní metodami politické ekonomie, kladou přílišný důraz na ekonomické a technologické aspekty. Zvířata tak chápou především jako zdroj bohatství, jako pracovní sílu a komoditu. Na druhé straně autorka kritizuje přílišný důraz na pojetí zvířete jen jako nositele symbolických významů, které zakrývá nezávislou existenci zvířat jako takových.⁶¹ Autorka proto klade důraz na sociální rozměr interakcí mezi zvířaty a lidmi.⁶² Na otázku, jak mohou být tyto koncepty, dosud spíše teoreticky rozpracované, využity k vlastní historické analýze, nabídnou odpověď v následující části.

⁵⁶ ERICA FUDGE, *A Left Hand Blow. Writing the History of Animals*, in: *Representing Animals*, (ed.) Nigel Rothfels, Bloomington-Indianapolis 2002, s. 14–16.

⁵⁷ E. FUDGE, *A Left Hand Blow*, s. 6–7.

⁵⁸ HILDA KEAN, *Challenges for Historians Writing Animal-Human History. What is Really Enough?*, *Antrozoo* 1/2021, s. 62.

⁵⁹ H. KEAN, *Challenges for Historians Writing Animal-Human History*, s. 7.

⁶⁰ DOROTHEE BRANTZ, *Introduction*, in: *Beastly Natures. Animals, Humans and the Study of History*, (ed.) táž, Charlottesville-London 2010, s. 23.

⁶¹ D. BRANTZ, *Introduction*, s. 31–32.

⁶² D. BRANTZ, *Introduction*, s. 32.

Lov afrických zvířat – apropiace a „krocení“ divočiny

Specifickým a velmi starým vztahem člověka a zvířat je lov. V evropském evolučním diskurzu 19. století jsou lovci a sběrači, tedy společnosti spoléhající na lov jako jeden z hlavních zdrojů obživy, chápáni jako primitivní a necivilizovaní mj. právě z důvodu ústředního postavení lovu.⁶³ Přestože se evropští cestovatelé pokládali za civilizačně nesrovnatelně vyspělejší než indigenní obyvatelé navštívených oblastí, byl i pro ně lov velmi důležitý. Při čtení některých českých cestopisů ze sledovaného období lze snadno nabýt dojmu, že autoři během svého pobytu v Africe lovíli téměř neustále a na prezentaci svých loveckých zážitků čtenáři měli velký zájem. Němec s Machulkou učinili z lovu hlavní téma svých cestopisů, velmi často se lovecké příhody vyskytují také u Holuba. Již samotným počtem těchto příhod v cestopisech docházelo k normalizaci lovu. O chápání lovu jako normálního svědčí i řada případů, kdy autoři naopak píšou o své nechuti lovit, kterou chápou jako abnormální. „Zvláštní bylo, že se mi toho dne vůbec nechťelo ani ven a neměl jsem ani chuti k lovu, a ku podivu, vše jaksi samo stavělo se mi v ránu. Hus a kachen jsem mohl, kdybych chtěl, postřílet i několik tuctů,“⁶⁴ píše například Němec. Podobně Holub k řadě zmínek o pozorování zvířat, za kterými nenásleduje obvyklé líčení jejich lovu či alespoň pokus o něj, uvádí důvody, proč lov nebyl možný. „Spatřili jsme několik stád malých, červenavých antilop zvící antilop schovávavých a dvě velká stáda zeber; ale každý z nás byl příliš unaven, než aby se byl o honbu pokusil.“⁶⁵ Smrt zvířat je v cestopisech téměř všudypřítomná, což může v dnešní době, kdy se tento jev stal pro veřejnost v podstatě neviditelným a jeho zobrazování je považováno za šokující,⁶⁶ působit poněkud zvláštně.

Garry Marvin chápe lov jako specifický projev násilí vůči zvířatům, jehož význam závisí na kulturních, sociálních a historických faktorech.⁶⁷ Během lovu dochází k vyjednávání mocenského vztahu mezi lovcem

⁶³ TIM INGOLD, *From Trust to Domination. An Alterantive History of Human-animal Relations*, in: *Animal and Human Society. Changing Perspectives*, (edd.) Aubrey Manning, James Serpell, London-New York 1994, s. 1–7.

⁶⁴ V. NĚMEC, *Pod žhavým sluncem*, s. 28.

⁶⁵ E. HOLUB, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta*, 2. díl, s. 141.

⁶⁶ CHRIS WILBERT, *Introduction*, in: *Killing Animals*, (edd.) The Animal Studies Group, Urbana-Chicago 2006, s. 3.

⁶⁷ GARRY MARVIN, *Wild Killing: Contesting the Animal in Hunting*, in: *Killing Animals*, (edd.) The Animal Studies Group, Urbana-Chicago 2006, s. 10.

a zvířetem, kde zabití zvířete představuje prosazení dominantního postavení člověka.⁶⁸ Zabitím zvířete je dekonstruován a následně redefinován sociální řád mezi lidmi a zvířaty.⁶⁹ Harriet Ritvo ve své práci o lovu v britských koloniích v 19. století poukazuje na symbolický význam mrtvých zvířat. Četné lovecké příhody v koloniálních cestopisech a vizuální znázornění mrtvých zvířat a trofejí vyjadřovaly podle autorky kromě nadvlády nad zvířaty také imperiální mocenskou kontrolu nad ovládaným územím.⁷⁰ Postava lovce zde reprezentovala ideál budovatele impéria, příjezd koloniálních lovců do oblasti předtím Evropany nedotčené byl podle Ritvo chápán jako „předvoj civilizace“ (harbinger of civilisation).⁷¹ Thompsell spojuje postavu Evropana lovícího v Africe s dobovým ideálem maskulinity.⁷² Britský koloniální lovec byl pravým mužem, který zažíval dobrodružství a zároveň krotil divokou přírodu a prosazoval britskou imperiální nadvládu v krajích již kolonizovaných nebo určených k budoucí kolonizaci. Podle autorky byli mnozí afričtí lovci ovlivněni příběhy, jež znali z dětství a které spojovaly africký lov s dobrodružstvím a mužností. Prostřednictvím těchto příběhů vznikala, byl dále udržován a vyjednáván mýtus Afriky jako země divočství a zároveň tajemství.⁷³

V analyzovaném korpusu cestopisů lze vysledovat několik typů reprezentací lovu. Abych je od sebe odlišil, budu o nich dále psát jako o lovu ve specifickém režimu. Režimem zde mám na mysli specifický způsob vztahu lovce a loveného a s tím spojené implikace. V této studii se zaměřím na sběratelský režim. Zejména v cestopisech odehrávajících se v poslední třetině 19. století autoři chápou lov jako způsob aropriace a komodifikace exotické divoké přírody. Kromě sběratelského lze v pramenech identifikovat také režim exterminace predátorů a živočichů chápaných jako nebezpečí, který je i v cestopisech českých autorů spojován se šířením civilizace na úkor africké divočiny. Dále je přítomen režim lovu za účelem obstarávání potravy a po přelomu století také režim lovu

⁶⁸ Marvin odkazuje k antropologickému pojetí násilí a poukazuje na jeho kreativní či konstitutivní úlohu ve společnosti. Viz G. MARVIN, *Wild Killing*, s. 25.

⁶⁹ G. MARVIN, *Wild Killing*, s. 11.

⁷⁰ H. RITVO, *The Animal Estate*, s. 248.

⁷¹ H. RITVO, *The Animal Estate*, s. 254.

⁷² A. THOMPSELL, *Hunting Africa*, s. 3.

⁷³ Britská imperiální ideologie konstruovala Afriku jako necivilizovanou zemi, jejíž barbarství má být nahrazeno civilizací. Reálně přitom v Africe po staletí existovaly rozvinuté státy propojené obchodními cestami. Viz A. THOMPSELL, *Hunting Africa*, s. 15.

jako sportu provozovaného za účelem dobrodružství a rozptýlení formou loveckých výprav do vnitrozemí, které Němec s Machulkou organizovali pro bohaté turisty.⁷⁴

Sběratelský režim – sběr přírodnin a komodifikace zvířat

Reprezentace lovu, jehož účelem je preparace úlovků, jejich následný transport do Evropy a zařazení do sbírek, se vyskytují ve všech analyzovaných cestopisech. Nejvíce zmínek najdeme v Holubových cestopisech, o svém zapojení do sběru přírodnin ale čtenáře informují i Vráz, Němec a Machulka. I Paclt v jednom dopise píše: „...pokaždé jsem cestou něco zastřelil, obyčejně nějakou antilopu, ano, i dva pakoně čili wildebeesty. Mám slušnou sbírku rohů těchto zvířat a hodlám jí překvapiti chlapce pana F., ježž prý Afrika nesmírně zajímá.“⁷⁵ Přestože zmíněné cestovatele spojovala ambice zastřelit během svého pobytu v zámoří větší množství zvířat, která byla následně rekontextualizována jako předměty přírodovědných sbírek, motivace pro takovéto jednání i účel sbírek se u jednotlivých autorů lišil. Holub měl vědecké ambice a se státní podporou usiloval o shromáždění co nejúplnější kolekce živočichů, která měla rozšířit rakousko-uherské, resp. české, vědění o africké přírodě. Vráz, Němec a Machulka lovili na objednávku, a přestože mnohdy také pracovali pro muzejní instituce, motivace jejich činnosti nebyla primárně vědecká. Vyřizování objednávek soukromých osob i institucí chápali především jako způsob získávání finančních prostředků. Němec se dále věnoval odchytu a komodifikaci živých zvířat, kterými byly následně zásobovány různé evropské instituce (zoologické zahrady, putovní výstavy exotických zvířat) či obdrželi individuální chovatelé. V Pacltových dopisech se vyskytuje sběratelství přírodnin jen naprosto okrajově (viz výše), a nebylo proto možné je více analyzovat.

Zájem na shromáždění sbírek přírodnin byl typický pro západoevropský lovecký a cestovatelský diskurz.⁷⁶ I skrze cílené vytváření sbírek

⁷⁴ O loveckých výpravách více ADÉLA JŮNOVÁ MACKOVÁ, LIBOR JŮN, *Lovecké výpravy a jejich vůdci na Blízkém východě*, in: „Krásný, báječný, nešťastný Egypt!“ Čeští cestovatelé konce 19. století a první poloviny 20. století, (edd.) Adéla Jůnová Macková, Hana Navrátilová, Hana Havlůjová, Libor Jůn, Praha 2009.

⁷⁵ Č. PACLT, J. SVOBODA, *Čeňka Paclta cesty po světě*, s. 228.

⁷⁶ Jedním ze standardních témat cestopisů byl od druhé poloviny 18. století podle Mary Luise Pratt sběr přírodnin spojený s rozpoznáváním a klasifikací již známých

docházelo k diskurzivnímu přivlastňování zámořských území Evropany a ke konstruování reprezentací mimoevropského světa pro evropské návštěvníky výstav, sběratele a čtenáře cestopisných zpráv.⁷⁷ V průběhu 19. století došlo také ke zdokonalení taxidermických technik, čímž se rozšiřovaly možnosti prezentace exotických druhů evropskému publiku.⁷⁸ Jednalo se především o vylepšené techniky zpracování a uchování zvířecích kůží a dalších přírodnin. Díky technikám umožňujícím lepší modelování realistických tvarů preparátů a také díky využití arzenů bylo podle Hannah Paddon možné u vystavovaných preparovaných tvorů vytvořit zdání, že jsou živí, a také zajistit větší trvanlivost preparátů.⁷⁹ Linda Kalof zdůrazňuje zvýšený zájem veřejnosti o přírodní historii a zejména o exotické druhy, který spojuje s velkým nárůstem evropských průzkumných, badatelských a kolonizačních aktivit v 19. století. Na rozdíl od renesančních kabinetů kuriozit, přístupných jen poměrně úzké sociální skupině, se moderní muzea vyznačovala důrazem na edukaci i spektakularitu.⁸⁰ Kalof píše o britském prostředí, výstavy exotických předmětů, zvířat a lidí však probíhaly i v českém, resp. rakousko-uherském prostředí, jak ukazují Filip Herza⁸¹ nebo Martin Šámal.⁸²

Sbírky přírodnin

Podle Mary Louise Pratt bylo vytváření sbírek standardním námětem cestopisů 18. a 19. století.⁸³ Z českých cestovatelů do subsaharské Afriky se o svých sběratelských aktivitách nejvíce rozepisuje Holub. Schéma „zpozoruje živočicha – zastřelí ho – preparuje ho a zařazuje do sbírek“ se v textu obou jeho cestopisů vyskytuje v různých obměnách velmi často. „Vedle rozluštění zeměpisných záhad severně od řeky Zambezi záleželo mi při výpravě hlavně na tom, abych nashromáždil pokud možno hojně

druhů, případně pojmenováváním nových. MARY LOUISE PRATT, *Imperial Eyes. Travel Writing and Transculturation*, London-New York 2008, s. 26–28.

⁷⁷ W. BEINART, L. HUGHES, *Environment and Empire*, s. 78.

⁷⁸ HANNAH PADDON, *Taxidermy and the Representation of Nature*, in: *Changing Perception of Nature*, (edd.) Ian Convery, Peter Davis, Woodbridge-Rochester 2016, s. 101–102.

⁷⁹ H. PADDON, *Taxidermy and the Representation of Nature*, s. 99.

⁸⁰ LINDA KALOF, *Looking at Animals in Human History*, London 2007, s. 145.

⁸¹ F. HERZA, *Imaginace jinakosti*, s. 145–172.

⁸² M. ŠÁMAL, *Emil Holub*, s. 332–353.

⁸³ M. L. PRATT, *Imperial Eyes*, s. 26.

sbírky vědecké a obohatil jimi potom ústavy ve vlasti své. Sbírký tyto – řekněme to hned – jsou hlavním výsledkem mých vědeckých výzkumů,“ popisuje Holub na začátku druhého cestopisu své motivace k cestě do jižní Afriky.⁸⁴ Vzhledem k možnostem, které se zde nabízejí „přírodovědci, geografovi, etnologovi“,⁸⁵ označuje jižní Afriku za „Eldorado“.⁸⁶

Sběr přírodnin a jejich transport do Evropy byly prezentovány jako záslužná činnost. I Šámal přejímá Holubův sebeprezentační narativ, když píše o cestovatelově altruismu – své sbírky po dvou velkých výstavách v Praze a ve Vídni (1891–1892) rozdal 113 institucím v Rakousku-Uhersku a 14 v zahraničí (Evropa, USA). „Obohacenými“ institucemi byla především různá muzea, ale i školní kabinetů.⁸⁷ Holub píše, že ještě před rozděláním má v plánu sbírky „dát ke zpracování odborným učencům“.⁸⁸ Cíleně tak přispíval k rozšiřování evropského, konkrétně rakousko-uherského a českého vědění o africké přírodě, které chápal jako důležitý znak moderního národa. Jeho nedílnou součástí byla i evolucionistická témata původu a vývoje člověka a problematika lidských ras. Za součást přírody, objekt vhodný k výzkumu, sběru a vystavení tak byli považováni i indigenní obyvatelé, resp. jejich ostatky.⁸⁹ Podobně i v Němcově cestopisu figurují zmínky o sběru ostatků indigenních Egyptanů⁹⁰ pro antropologa Virchowa.⁹¹

⁸⁴ E. HOLUB, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta*, 1. díl, s. 6.

⁸⁵ Holub zde má pravděpodobně na mysli sebe sama. Cítil se badatelem univerzálního zaměření a opakovaně se o tom v cestopisech snaží čtenáře přesvědčit.

⁸⁶ E. HOLUB, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta*, 1. díl, s. 1–4.

⁸⁷ E. HOLUB, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta*, 1. díl, s. 354–355; zde není mým cílem posuzovat nezištnost Holubova počínání, ale poukázat na sebeprezentaci jako neoddelitelný aspekt cestopisného psaní.

⁸⁸ E. HOLUB, *Sedm let v jižní Africe*, 2. díl, s. 559–560.

⁸⁹ „Z koster makalackých, které jsem tam našel, pouze jediná hodila se do mých sbírek,“ píše Holub o ohledání místa, kde se nedávno střetli indigenní obyvatelé „v rozhodném boji“. Viz E. HOLUB, *Sedm let v jižní Africe*, 2. díl, s. 462.

⁹⁰ Němec píše o své pomoci dr. Virchowovi, „odborníku světové pověsti v cranio-logii“, který přijel do Egypta zkoumat anatomické změny, „jaké se během doby vyvinuly u nynějších domorodých obyvatelů Egypta, a o kladném nebo záporném oprávnění teorie, zda a do jaké míry mohou tito obyvatelé býti považováni za potomky starých Egyptanů“. Němec považoval pokrok evropské vědy za důležitější než dodržování zákazů místních autorit, a proto Virchowovi pomáhal obejít zákazy vykopávek, získat kosti a následně je transportovat do Evropy, jak sám uvádí ve svém cestopise. Viz V. NĚMEC, *Pětadvacet let v Africe*, 1. díl, s. 39–43.

⁹¹ Virchow se ve svých výzkumech snažil mj. statisticky zkoumat míšení lidských ras (plemen) na základě barvy vlasů, očí, pleti a také lebek, a rozvíjet tak dobou

Jako přínosné pro evropské sběratele přírodnin (koncové zákaznicky) i badatele hodnotil Josef Kořenský i Vrázovy aktivity. Na rozdíl od Holuba však Vráz výsledky svých sběratelských aktivit také prodával. Kořenský o něm píše v souvislosti s pražským obchodem s přírodninami Václava Friče, který cestovatel zásoboval „zajímavými přírodninami“.⁹² Jako přínosnou a zároveň nebezpečnou hodnotí Vrázovu sběratelskou činnost i vydavatel v poznámce pod čarou přímo v cestopisu. K nejpozoruhodnějším exemplářům jeho sbírek podle něj patří „kromě mouchy tse-tse v různém stadiu jejího vývoje též exempláře předvádějící postupný vývoj termitův i s vzácnými parazitickými druhy hmyzu u nich žijícími... Sbíral též elektrického sumce (*Malapterurus electricus*), především však vzácnou dvojdyšnou rybu *Protopterus annectens*. Neméně vzácný jsou poloopice rodu *Galago*, poletuchy, vzácní brouci *Goliathidy*, vývoj *Pentastotum*, ryby řeky Volty aj.“⁹³

Ze seznamu je patrné, že vydavatel pokládal za nejpozoruhodnější série, jež dokumentovaly celý životní cyklus druhu, dále druhy, které označuje jako vzácné a netypické. Celkem cestovatel „nasbíral prodlením pěti let v Africe 15 000 kusů hmyzu, 1200 ptáků, 600 ssavcův a jiných přírodnin na 800 kusů. Kdož o životě druhů jmenovaných jen četl, uzná, že nesbírají se v rukavičkách, že vražedné zimnice, jedovatý plaz i lid nevlídný sťeží žárlivě poklady přírodní,“ píše vydavatel.⁹⁴ Značný rozsah měly i Holubem dovezené sbírky.

Struktura sbírek

S ohledem na rozsah cestopisů a na sbírky jako jednu z priorit nepřekvapí, že nejvíce informací o sběru najdou čtenáři v Holubových cestopisech. Jak už jsem uvedl výše, pořizování sbírek považoval Holub za jeden z pilířů své badatelské činnosti. To jí dávalo poměrně invazivní charakter. Z afrického kontinentu po každé výpravě odvezl značný počet předmětů: „Sbírky národopisné a přírodopisné skládají se asi ze 30

vědu o lidských rasách, která byla chápána jako součást biologie. Viz EMANUEL RÁDL, *Dějiny vývojových teorií v biologii XIX. století*, Praha 1909, s. 315–316.

⁹² JOSEF KOŘENSKÝ, *Afrika. Kulturní obrázky pro mládež*, Praha 1899, s. 223–224.

⁹³ E. ST. VRÁZ, B. BAUŠE, *Z cest E. St. Vráze*, s. 199.

⁹⁴ E. ST. VRÁZ, B. BAUŠE, *Z cest E. St. Vráze*, s. 199.

900 ks,“ sumarizuje v závěru prvního cestopisu.⁹⁵ Sbírký dělí na dvě základní kategorie – národopisné předměty (zde vyjmenovává jednotlivé „kmeny“, které mu předměty „poskytly“) a přírodniny.⁹⁶ Ty dále dělí do kategorií podle biologických tříd. Zejména v případě savců a ptáků se další kategorizace řídí i jinou logikou, která vychází mj. z praktických či logistických specifik dopravy velkého množství sbírkových předmětů do Evropy. Holub zde nepíše jen o jednotlivých druzích, ale zmiňuje konkrétní části těl, která jednotlivá zvířata ve sbírkách reprezentují. Kategorie savců obsahuje „sbírku koží určených k vycpání, lebky, menší zvířata uložená v lihu, spratky, anatomické preparáty, patologické předměty, gazeli, antilopí, pakoní a buvolí souroží aj.“. Ze třídy ptáků uvádí „preparované ptačí kožky, anatomické a patologické praeparaty“, hnízda, vejce a „skupinu pštrosích per“. Z plazů vypisuje želvy, ještěrky, hady a obojživelníky. Další kategorií tvoří ryby a „vejce rozličných žraloků“. Následuje kategorie členovců, kterou dále nerozděluje a jen uvádí celkový počet 2256 kusů. Dále hmyz obsahující „brouky, housenky, vosy, všekazí královnu, kobylky, ploštice, šváby, hmyzí stavby, klíšťata, korejše, pavouky, pavoučí hnízda, štíry, stonožky, mnohonožky oblé a červy“. Další kategorií živočichů tvoří měkkýši – hlavonožci, hlavonožčí ulity, plži, mlži, přílipky, mořské housenky. Dále „poustevničtí raci, mlži, plži a přílipčí ulity“. Poslední skupinu živočichů tvoří „nižší řády mořských zvířat“ – mořští ježci, mořské hvězdice a „slimejší“. Od nejnižších mořských živočichů přechází plynule přes polypy, korály, houby, z kameněliny k říši rostlin a k nerostům a těmi se celý seznam uzavírá.⁹⁷

Pro seznam pořízených sbírek je charakteristické jeho uspořádání odpovídající (mj.) struktuře evropského biologického diskurzu. Organizace Holubových sbírek odpovídá Linného klasifikačnímu systému. V díle *Systema Naturae* Linné rozdělil veškerou přírodu na tři říše – zvířata, rostliny a minerály.⁹⁸ Zvířata dále do šesti tříd – čtvernožci (u Holuba savci), ptáci, amphibia (sem řadil Linné žáby, želvy, ještěrky a hady; Holub kategorií označuje jako plazi), ryby, hmyz (u Linného včetně

⁹⁵ E. HOLUB, *Sedm let v jižní Africe*, 2. díl, s. 546.

⁹⁶ Toto rozdělení pochází přímo od Holuba. Z dnešního kritického pohledu lze namítnout, že i indigenní obyvatelé byli autory cestopisů chápáni jako součást přírody, ačkoli se v kategorii přírodnin v Holubově seznamu nevyskytují.

⁹⁷ E. HOLUB, *Sedm let v jižní Africe*, 2. díl, s. 547–549.

⁹⁸ GINA DOUGLAS, *Organising, Naming and Ordering Nature, in: Changing Perception of Nature*, (edd.) Ian Convery, Peter Davis, Woodbridge-Rochester 2016, s. 56.

krabů; u Holuba sem spadají členovci a hmyz) a *vermes*, kam patří všichni ostatní bezobratlí živočichové.⁹⁹ Linnéovým *vermes* odpovídají u Holuba měkkýši a „nižší řády mořských zvířat“.

Evropský klasifikační systém, který organizuje přírodu do kategorií říše, třídy, řádu, rodu a druhu představuje jeden ze znaků evropské modernity. Jeho vytváření, resp. pojmenovávání živočichů a rostlin, představovalo specifický druh epistemického násilí, a taxonomie proto nelze chápat jako hodnotově neutrální. Naturalistická praxe klasifikace a pojmenování přírodnin doprovázela evropskou globální expanzi a kolonizaci, v mnoha případech ignorovala dřívější indigenní klasifikační systémy a významy i ekologické vztahy.¹⁰⁰ Podle Pratt je pro Linného klasifikační systém charakteristická snaha lokalizovat každý druh (*species*) na světě, vytrhnout ho z původního prostředí a souvislosti a umístit ho na pevně dané místo v evropském univerzálním systému.¹⁰¹ Takto lze chápat Holubovu sběratelskou činnost – sbírá přírodniny a násilným vytržením z jejich původního prostředí a vztahů je dekontextualizuje, neguje jejich původní účel v ekologických vztazích a ve formě sbírek kategorizovaných podle evropského univerzálního klasifikačního systému je odváží do Evropy. Šámal uvádí, že na velkých výstavách ve Vídni (1891) a v Praze (1892) Holub vystavoval své sbírky uspořádané do skupin s cílem napodobit africkou krajinu a „přirozené prostředí“ exemplářů.¹⁰² Holub chtěl podle autora dosáhnout co největší věrnosti původnímu prostředí, proto byly součástí instalací kromě skupin zvířat a dalších exponátů také stylizované kulisy a krajinné prvky, jako například stromy a keře, kameny či tráva. Po násilném vytržení z původních kontextů tedy následovala snaha opět vystavované objekty uspořádat a napodobit „přirozené prostředí“. Trend vystavování zvířat v jejich „přirozeném prostředí“ ve formě tzv. diorámát se v druhé polovině 19. století objevil ve Velké Británii a postupně nahradil starší, systematické, uspořádání vystavovaných sbírek. Paddon uvádí, že od 19. století se dioramatický styl vystavování začíná objevovat častěji v muzeích v USA, Británii a ve Skandinávii.¹⁰³

⁹⁹ G. DOUGLAS, *Organising, Naming and Ordering Nature*, s. 57.

¹⁰⁰ LONDA SCHIEBINGER, *Plants and Empire. Colonial Bioprospecting in the Atlantic World*, Cambridge-London 2004, s. 195.

¹⁰¹ M. L. PRATT, *Imperial Eyes*, s. 31.

¹⁰² M. ŠÁMAL, *Emil Holub*, s. 335.

¹⁰³ Autorka staví diorámata proti staršímu způsobu vystavování přírodnin, který kladl důraz na systematické uspořádání odpovídající klasifikačnímu systému. Viz H. PADDON, *Taxidermy and the Representation of Nature*, s. 99–101.

„Mezi hlavní úlohy mého pobytu u vodopádů Viktoriiných náleželo sbírání kožešin ssavců zejména takových, kteří ve sbírkách mých dosud vůbec nebyli zastoupeni.“¹⁰⁴ Tento úryvek dobře ukazuje strategii, jakou Holub při vytváření svých sbírek sledoval. Na své cestě, jak ji popisuje v cestopisu, prochází různými oblastmi. V každé z oblastí se snaží o ulovení reprezentativního vzorku zvířat, která se tam vyskytují. Největší zájem má o zvířata, jež ve sbírkách úplně chybí: „Jakmile byli zpozorováni, nastalo v ležení našem veliké vzrušení, všechno se pokoušelo dohonit jich a přiblížit se na dostřel, neboť ve sbírkách nebyla šelma tato dosud ani jediným exemplářem zastoupena,“ uvádí v souvislosti s pozorovaným psem hyenovým v druhém cestopisu.¹⁰⁵ Zajímá se také o různé netypické exempláře, jako jsou březí samice¹⁰⁶ či patologické formy.

Zájem především o nové druhy, které dosud ve sbírkách nefigurovaly, popisují i další autoři. Němec v souvislosti se svou výpravou do Súdánu, Habeše a Eritrey v letech 1899 a 1900 píše: „...ježto jsem rok a dva roky předtím vykonal dvě výpravy do Somalska a dávno lovil již mnohou africkou zvěř, neměl jsem tu ani po stránce lovecké žádné rozmanitosti. Pronásledovati gazely, různé druhy malých antilop, číhati na šakaly a hyény, střeliti jen supy a orly se mi nechtělo, poněvadž v Somalsku a v Habeši měl jsem k tomu po dvě léta předtím příležitosti dost. Zde však jsem dosud ještě nepotkal něco nového, co by mi bylo stálo za to, abych se v cestě zdržel. Pro své sbírky jsem také sbíral jen takové druhy ptactva a jiných zvířat, které mi byly nové anebo kterých jsem ještě neměl.“¹⁰⁷

Podobně Machulka popisuje, že měl „četné příležitosti ke střelbě“, lovil ale jen podle objednávek „zámořských ústavů a obchodníků s přírodninami“.¹⁰⁸

Holub zpravuje čtenáře také o činnostech následujících po ulovení zvířete. Stylizuje se tím do role racionálního a systematického badatele, který každý úlovek pečlivě zaeviduje: „Když zvíře bylo umyto a výsledek měření zapsán do rejstříku, prohlédl jsem si také holá místa na kůži a barvu jejich, barvu duhovky i zvláštní nějaké úkazy, jako rány aj., dále stav výživy, pohlaví zvířete a místní poměry, za nichž jsme zabitý kus

¹⁰⁴ E. HOLUB, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta*, 1. díl, s. 421.

¹⁰⁵ E. HOLUB, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta*, 2. díl, s. 525.

¹⁰⁶ E. HOLUB, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta*, 1. díl, s. 62.

¹⁰⁷ V. NĚMEC, *Pod žhavým sluncem*, s. 14.

¹⁰⁸ B. MACHULKA, *V Africe na stezkách zvěře*, s. 41.

postihli. Pozorování tato byla zapisována do odborného deníku, zavedeného zvláště pro každý rád, např. šelmy, přežvykavce atd.“¹⁰⁹

Podobně i Němec informuje čtenáře detailně o rozměrech ulovené trofeje. Na rozdíl od Holuba, který výsledky různých měření sděluje čtenáři poměrně často, Němec činí jen v jediném případě. Při zmínce o zastřelení samce antilopy kudu s pozoruhodnou trofejí píše: „Rohy jeho nad kořenem byly tak silné, že jsem jich středním prstem a palcem nikterak nemohl obemknouti. Pozdější měření dalo tyto výsledky: síla rohu nad kořenem: 22 cm, délka rohů podle zevnější spirály: 126 cm, vzdálenost konců rohů od hlavy (výška): 80 cm, rozloha konců rohů od sebe: 58 cm.“¹¹⁰

Společně mají Holubův i Němcův popis těla zastřeleného živočicha důraz na exaktní informace (přesné rozměry uváděné v centimetrech). Němec věnuje pozornost především trofeji, což je charakteristické pro režim sportovního lovu.

Komerční sběratelství a komodifikace živých zvířat

Pasáže věnované sbírkám názorně ukazují Holubův velký zájem na produkci vědění o Africe. Po neúspěchu výpravy k Mašukulumbům¹¹¹, která je hlavním námětem druhého cestopisu a ze které se podle svého vyprávění málem ani nevrátil, přišel o všechny své sbírky a část deníkových záznamů. „Mně pak jako služebníku vědy nastávala povinnost zachrániti svou vědeckou čest. Ačkoliv ztráty utrpěné mezi Mašukulumby nebylo již lze nahraditi, hodlal jsem přece rozšířiti svoje sbírky, pokud mi k tomu síly stačily, a vyřízení otázky stran návratu do vlasti i doplnění vědeckých sbírek bylo pro mne nyní předním úkolem, jemuž jsem také věnoval největší díl času, stráveného v poříčí zambezijském,“ nedokázal si Holub představit návrat do Evropy bez výsledků své vědecké činnosti.¹¹²

Podobně psal i Kořenský o Vrázově „nevšední lásce k přírodním vědám a vděčnosti k Českému museu“, kterému daroval přírodniny, „jejichž cena jde do set zlatých“.¹¹³ Kořenský zároveň spojuje Vrázovu

¹⁰⁹ B. MACHULKA, *V Africe na stezkách zvířete*, s. 159–160.

¹¹⁰ B. MACHULKA, *V Africe na stezkách zvířete*, s. 159.

¹¹¹ Jednalo se pravděpodobně o etnickou skupinu *Ila* žijící na území dnešní Zambie.

¹¹² E. HOLUB, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta*, 2. díl, s. 470–471.

¹¹³ J. KOŘENSKÝ, *Afrika*, s. 229.

osobu i se zásobováním Fričova pražského obchodu s přírodninami. Cestovatel si tímto způsobem na své cesty vydělával.¹¹⁴ Podobně i sběratelská činnost Machulky a Němce byla motivována ziskem.¹¹⁵

Němec, pro jehož cestopisy není na rozdíl od Holuba či Vráze charakteristický vlastenecký zápal pro věc, si stěžuje na nevýdělečnost práce pro české i zahraniční vědecké instituce: „Vědecké ústavy skoro vždy nabízely tak nízké ceny, že mi nestálo za to pracovat pro vědu, když jsem byl odkázán na výdělek a žil takorča jen ze dne na den. Mimo to byly požadavky tak veliké, že se veškeré údaje musily zakládati na nej- přesnějším bádání, a několikadenní práce byla placena tak mizerně, že jsem za jediný den spotřeboval na nejnntnější režii tolik, co jsem teprve za mnoho dní vydělal.“¹¹⁶

Se stejným problémem spojuje i pražské Náprstkovo muzeum, kterému navíc vytýká, že jeho sbírky uspořádalo jinak, než sám požadoval, přičemž se část prodaných sbírek ztratila.¹¹⁷ Zbytek sbírek, které během svého pobytu v Africe shromáždil, proto vystavil ve své vile v Benešově.¹¹⁸ Jako mnohem výnosnější hodnotí Němec chytání a komodifikaci živých zvířat pro soukromé zákazníky.

Trh s živými exotickými zvířaty a jejich vystavování pro veřejnost ve střední Evropě jsou v druhé polovině 19. století spojovány především s osobou hamburského podnikatele Carla Hagenbecka. Nigel Rothfels identifikuje různé typy osob, které se věnovaly chytání zvířat v Africe a zásobování evropského trhu a zoologických zahrad. Mezi Hagenbeckovy dodavatele patřili komerční lovci, kteří si přivydělávali odchytem živých mláďat zvířat, která ulovili, a jejich prodejem. Dále různí naturalisté a průzkumníci, jejichž hlavní náplní práce byly badatelská činnost a sběr přírodnin. Odchyt živých zvířat a jejich zaslání do Evropy představovaly vedlejší náplň práce i pro některé důstojníky koloniálních armád. Poslední skupinu tvořili profesionální podnikatelé, kteří se na

¹¹⁴ VLADIMÍR ROZHOŇ, *Čeští cestovatelé a obraz zámoří v české společnosti*, Praha 2005, s. 240.

¹¹⁵ A. JÚNOVÁ MACKOVÁ, L. JŮN, *Lovecké výpravy a jejich vůdci na Blízkém východě*, s. 274.

¹¹⁶ V. NĚMEC, *Pětadvacet let v Africe*, 1. díl, s. 36.

¹¹⁷ V. NĚMEC, *Pětadvacet let v Africe*, 1. díl, s. 39.

¹¹⁸ A. JÚNOVÁ MACKOVÁ, L. JŮN, *Lovecké výpravy a jejich vůdci na Blízkém východě*, s. 261.

odchyt živých zvířat přímo specializovali.¹¹⁹ Mezi profesionální podnikatele lze zařadit i Němce a v prvních letech autorova pobytu v Africe také Machulku. Němec se o práci pro Hagenbecka v cestopisu přímo zmiňuje, stěžuje si na něj v souvislosti s odesláním dohodnuté zásilky zvířat, za kterou mu obchodník nezaplatil.¹²⁰

Němec zmiňuje především vyřizování větších objednávek pro bohaté soukromníky: „Tu jako na zavolání přišla od mého nejlepšího odběratele Jos. Mulsera z Bozenu v Tyrolsku překvapující větší objednávka na všechny hady a ještěřry, které se v Egyptě vyskytují. Podaří-li se mi sehnati alespoň polovinu toho, co Mulser žádal, znamenalo to pro mě nejméně deset tisíc franků; a s touto sumou bych už mohl bezstarostně podniknouti menší výpravu do Habeše.“¹²¹

Stylizuje se do role důležitého dodavatele, jenž byl jako jediný schopný uspokojit evropskou poptávku: „Co se týče mého stálého obchodu se zvířaty, připomínám, že po plazích a ještěřích byla ustavičná poptávka do Evropy, kde se rozvinula ve všech téměř zemích činnost spolků akvaristických a terraristických, jejichž členové byli odkázáni pro odběr hadů, ještěřů a drobných zvířat z Afriky, která lze chovati v domácích domácnostech, výhradně na mne.“¹²²

Dorothee Brantz spojuje západní růst zájmu o chov exotických zvířat jako domácích mazlíčků (pets) s 19. stoletím, kdy se tato činnost (do které nepochybně patří i chov Němcem zmiňovaných hadů, ještěřů a drobných zvířat z Afriky) stala díky globalizovanému obchodu dostupnou širším vrstvám obyvatelstva.¹²³ Typické se chovatelství stalo podle autorky především pro buržoazní vrstvy, jimž chov exotických i jiných mazlíčků sloužil jako ukazatel sociálního statusu a distinktivní prvek, kterým se tato sociální skupina odlišovala například od pracujících tříd.¹²⁴ Autorka propojuje fenomén chovatelství s evolucionismem – zvířata chovaná doma a integrovaná do lidského sociálního života sloužila západnímu

¹¹⁹ NIGEL ROTHFELS, *Savages and Beasts. The Birth of the Modern Zoo*, Baltimore – London 2002, s. 51.

¹²⁰ V. NĚMEC, *Pětadvacet let v Africe*, 2. díl, s. 126.

¹²¹ V. NĚMEC, *Pětadvacet let v Africe*, 2. díl, s. 81.

¹²² V. NĚMEC, *Pětadvacet let v Africe*, 2. díl, s. 151.

¹²³ DOROTHEE BRANTZ, *The Domestication of Empire. Human-Animal Relations at the Intersection of Civilization, Evolution, and Acclimatization in the Nineteenth Century*, in: *A Cultural History of Animals in the Age of Empire*, (ed.) Kathleen Kete, Oxford 2007, s. 77.

¹²⁴ D. BRANTZ, *The Domestication of Empire*, s. 78.

člověku jako doklad jeho vlastního pokroku a civilizovanosti. Ovládnutí exotických druhů, jejich zařazení do lidské společnosti a zároveň převzetí odpovědnosti za ně lze také chápat jako potvrzení dominance člověka nad přírodou.¹²⁵

Jak je patrné již z líčení spolupráce s Virchowem, považoval Němec sebe sama za příslušníka civilizovaného Západu a z této pozice také přistupoval k indigenním Afričanům a jejich kulturám. V rámci objednávky živých zvířat pro vévodu Marlborougha dostal zadáno, jak sám píše, sehnat vévodkyni „pro svou obsluhu hezkého klučinu černošského“.¹²⁶ V cestopise, který vyšel roku 1930, komodifikaci lidských bytostí a obchod s nimi nijak neproblematizuje. Na stránkách cestopisu se prezentuje jako ryze pragmatický podnikatel, pro něhož je prioritou vyřídit objednávku a sehnat kvalitní zboží. „Bylo určeno, že příštího jara pošlu zvířata i černocha do Blenheimu, naučím kluka trochu způsobům, dám mu ušít čtverý oblek ze surového hedvábí ve stylu místních krojů egyptských a jeden oblek též přepychový pro slavnostní příležitosti, z červeného sukna a s pravým zlatým vyšíváním.... Vévodkyně kladla velikou váhu na to, aby byl klučina hezký a mírné povahy, abych ho ihned, jakmile ho najde, vzal k sobě do bytu a najal mu učitele, který by ho do té doby, než bude odeslán do Anglie, vyučoval angličtině.“¹²⁷

Podle svých slov objednávku splnil: sehnal přes své známé vhodného chlapce, vyřídil mu všechny formality, aby mohl opustit Egypt, a zboží odeslal.¹²⁸

Charakteristickým znakem podnikatelů v oblasti odchyty živých zvířat je podle Rothfelse fakt, že své zboží většinou nechytali osobně, ale plnili jen funkci prostředníků. Samotný odchyt zajišťovali indigenní obyvatelé, kteří zvířata evropským podnikatelům prodávali.¹²⁹ Němec nebyl výjimkou, v cestopise opakovaně píše o svých dodavatelích: „Ke svému znovu zřízenému obchodu se zvířaty přibral jsem i obchod s přírodninami a vydržoval jsem si několik Arabů, kteří mi dodávali zvířata, nerosty a byliny.“¹³⁰ Rothfels sleduje odchytové strategie v období od šedesátých let 19. století do první světové války a popisuje trend vedoucí k postupné profesionalizaci evropských podnikatelů, začlenění odchyty

¹²⁵ D. BRANTZ, *The Domestication of Empire*, s. 74–75.

¹²⁶ V. NĚMEC, *Pětadvacet let v Africe*, 1. díl, s. 82.

¹²⁷ V. NĚMEC, *Pětadvacet let v Africe*, 1. díl, s. 82.

¹²⁸ V. NĚMEC, *Pětadvacet let v Africe*, 1. díl, s. 82.

¹²⁹ N. ROTHFELS, *Savages and Beasts*, s. 51.

¹³⁰ V. NĚMEC, *Pětadvacet let v Africe*, 1. díl, s. 36.

do koloniální ekonomiky ve formě samostatného hospodářského odvětví a vynechání indigenních obyvatel z obchodních sítí.¹³¹ Němec se věnoval obchodu s živými zvířaty v druhé polovině osmdesátých a v devadesátých letech 19. století¹³² a své indigenní dodavatele opakovaně zmiňuje. Machulka, který podnikal v oblasti obchodu s přírodninami a živými zvířaty o něco později, již indigenní dodavatele neuvádí.¹³³ V cestopise píše o sběru přírodnin i všech přidružených činnostech v první osobě: „Sbíral jsem přírodniny, navazoval jsem spojení pro jejich zpeněžení a zdokonaloval jsem se v zoologické preparaci. Za mořem se o mé sběry jevil zájem. Mé lihové preparáty se postupně zdokonalovaly. Všechno jsem posílal do Evropy.“¹³⁴

Stavy zvěře, konzervace a budoucnost africké přírody v rámci evolučního diskurzu

Holub v cestopisech budoucnost jižní Afriky spojuje s dalším šířením civilizace na úkor divoké přírody, kterou ve svých cestopisech prozkoumává, kategorizuje, sbírá, „krotí“. Všimá si úbytku zvířat a mizení některých druhů v souvislosti s intenzivní loveckou činností, postupující kolonizací a hospodářskou expanzí směrem k severu. „Obrátil jsem pozornost svou zejména na dva druhy zvěře, totiž antilopu kudu (*Strepsiceros capensis*), velké to zvíře mající nejsilnější šiji ze všech antilop a nejdelší rohy, která v poslední době v jižní Africe vřichledně mizí, dále pak na krásnou červenohnědou antilopu pallah čili černonohou (*Antilope melampus*). Přání má v této příčině splnila se úplně; zamýšlená moje výstava ukáže, co jsme v končinách těchto nashromáždili,“ píše v druhém cestopise.¹³⁵ V kontextu Holubových představ o budoucnosti jižní Afriky je možné chápat jeho sběratelskou činnost i jako jakousi formu konzervace. Porizováním sbírek dokumentoval jihoafrickou přírodu, jejíž budoucnost

¹³¹ V. NĚMEC, *Pětadvacet let v Africe*, 1. díl, s. 52.

¹³² A. JŮNOVÁ MACKOVÁ, L. JŮN, *Lovecké výpravy a jejich vůdci na Blízkém východě*, s. 259–260.

¹³³ A. JŮNOVÁ MACKOVÁ, L. JŮN, *Lovecké výpravy a jejich vůdci na Blízkém východě*, s. 281.

¹³⁴ B. MACHULKA, *V Africe na stezkách zvěře*, s. 12–13.

¹³⁵ B. MACHULKA, *V Africe na stezkách zvěře*, s. 181.

zároveň popisoval jako značně nejistou.¹³⁶ Jeho reakcí na tento úbytek bylo symbolické přetřazení živočichů ze sféry přírody, kde podle jeho názoru nemají budoucnost, do sféry kultury. Prováděl to prostřednictvím jejich zastřelení, vycpání a umístění mezi sbírky. V druhém cestopise se vyjadřuje ještě explicitněji: „Podnes ještě toho lituji, že jsem na březích Limpopa nepobyl delší dobu; po odchodu mém byla zvěř na pravém jeho břehu od Boerů skoro vyhubena a ani jediný exemplář z toho nedostal se do některého musea, jenom to, co my jsme tam nashromáždili, zachováno bylo pro bádání vědecké.“¹³⁷

Spojování sběru přírodnin s konzervací mizejícího světa je charakteristické i pro britské prostředí. Thompsell píše o viktoriánském přesvědčení, že pokrok a průmyslová civilizace postupně zničí africkou divočinu a zvířata v ní žijící. Sbírký zvířat měly sloužit jako doklad existence těchto druhů poté, co vyhynou.¹³⁸ Podobnou interpretaci nabízí Patrick Harries v knize o švýcarských misionářích v jihovýchodní Africe a jejich badatelských a sběratelských aktivitách.¹³⁹ Podle něj chápali misionáři Afriku jako oblast, kde přežila fauna a flora v jiných částech světa dávno vyhynulá. Misionáři, ovlivnění evolučními teoriemi, si všimli nahrazování jihoafrické přírody civilizací. Tento proces spojovali s událostmi, které se v Evropě udály již v prehistorických dobách. V jižní Africe přežila prehistorická příroda tak dlouho, protože „divoši“, kteří ji obývali, nebyli schopni oblast dostat pod svou kontrolu.¹⁴⁰ V Africe tak misionáři měli možnost na vlastní oči pozorovat proces přírodního výběru a nahrazování slabších živočišných druhů a lidských ras,¹⁴¹ reprezentovaných rovněž jako součást přírody, silnějšími, jež byly schopnější přizpůsobit se prostředí a ovládnout ho. Chápání africké přírody jako staré, původní a neměnné lze interpretovat ve vztahu k orientalistickému diskurzu.

¹³⁶ V souvislosti s intenzivním lovem a kolonizací řada druhů jihoafrické zvěře skutečně vyhynula. Beinart a Hughes se soustředí jen na některé velké savce, když připomínají, že v průběhu 19. století v Jižní Africe zcela vymizeli sloni, antilopa eland (losí) či zebra kvaga a došlo k rapidnímu úbytku hrochů. Viz W. BEINART, L. HUGHES, *Empire and Environment*, s. 71–73.

¹³⁷ E. HOLUB, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta*, 1. díl, s. 180.

¹³⁸ A. THOMPSELL, *Hunting Africa*, s. 19.

¹³⁹ PATRICK HARRIES, *Butterflies and Barbarians. Swiss Missionaries and Systems of Knowledge in South-East Africa*, Oxford-Harare-Johannesburg-Athens 2007, s. 140.

¹⁴⁰ P. HARRIES, *Butterflies and Barbarians*, s. 140.

¹⁴¹ Holub spojuje vymírání afrických indigenních populací s „křováký“. Viz E. HOLUB, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta*, 1. díl, s. 118.

Podle Saida chápali Evropané Orient jako esenciálně stálou oblast, jejíž obyvatelé nemají moc ji změnit, a která proto zůstává pořád stejná.¹⁴² Orient byl pro Evropu starým světem, ve kterém má být obnovena idea ztraceného ráje. K vytvoření nového světa mělo teprve dojít vlivem vnějších sil (tj. evropské kolonizace).¹⁴³

Ačkoliv se Holub v cestopisech o přírodním výběru ani evolučních teoriích nikde přímo nezmiňuje, mnohé jeho výpovědi mohou být chápány jako součást tehdejšího evolučního diskurzu. Přesvědčivé byly i pro Charlese Darwina, který Holubovi poslal dopis s příznivými ohlasy na jeho první cestopis.¹⁴⁴ Reprezentace, jež byly součástí diskurzu evoluce, mohly být srozumitelné i českým čtenářům. Josef Durdík si v knize *O pokroku přírodních věd* stěžuje, že jsou Darwinovy spisy překládány a rozšířeny po celém světě, jen „my nemáme posud ani jednoho výtahu neb zpracování jejich“.¹⁴⁵ Seznamuje proto prostřednictvím svého popularizačního díla českého čtenáře se základními body Darwinových teorií. Člověk „jako zvíře závisící na podmínkách přírodních“ se podle Durdíkova výkladu účastní „boje o život“ a vývojem postupuje k budoucnosti, která je spojená se „vznikem dokonalejších bytostí“. Západní člověk příslušející k industriální civilizaci přitom stojí, co se týče „dokonalosti“, nad africkým „divochem“.¹⁴⁶ „V zápase o podmínky života udrží se ti, kteří jsou života vůbec schopnější,“ zdůrazňuje Durdík boj o potravu a lepší životní podmínky, ve kterém zvířata podléhají člověku, protože mu „překáží“.¹⁴⁷

O úbytku divoče žijících zvířat, zejména savců, v cestopisech píšou všichni autoři kromě Vráze. I Paclt, jehož cestopis v porovnání s ostatními neobsahuje tolik informací o zvířatech, si všímá legislativní ochrany slonů v Kapsku, jejímž účelem je, „aby v kolonii Kapsku nebyli vyhubeni úplně“.¹⁴⁸ Kapskou ochrannou legislativu v souvislosti se slony zmiňuje na začátku prvního cestopisu i Holub.¹⁴⁹ Všímá si také prudkého úbytku

¹⁴² EDWARD W. SAID, *Orientalism. Western Conceptions of Orient*, London 2003, s. 32–33.

¹⁴³ E. W. SAID, *Orientalism. Western Conceptions of Orient*, s. 73.

¹⁴⁴ Podle Darwina Holub svou prací „přispěl k novým poznatkům přírody“. Viz M. ŠÁMAL, *Emil Holub*, s. 245.

¹⁴⁵ JOSEF DURDÍK, *O pokroku přírodních věd. Populární výklady Dra. Durdíka*, Praha 1874, s. 233.

¹⁴⁶ J. DURDÍK, *O pokroku přírodních věd*, s. 228–229.

¹⁴⁷ J. DURDÍK, *O pokroku přírodních věd*, s. 223.

¹⁴⁸ Č. PACLT, J. SVOBODA, *Čeňka Paclta cesty po světě*, s. 155.

¹⁴⁹ E. HOLUB, *Sedm let v jižní Africe*, 1. díl, s. 37.

slonů, který spojuje s velkými výnosy z prodeje slonoviny, které přilákaly do oblastí „jižně od Zambezi“ značné množství lovců.¹⁵⁰ K radikálnímu poklesu došlo podle Holuba v druhé polovině 19. století. V prvním cestopise uvádí, že ještě před dvaceti lety¹⁵¹ na jih od Zambezi „veliká byla hojnost slonův a pštrosů, bylo tu pouze málo lovců, kterým ovšem dařilo se výborně“.¹⁵² V druhém cestopise už píše o výpravách lovců slonoviny na sever od Zambezi.¹⁵³ Rychlý posun hranice výskytu slonů k severu v druhé polovině 19. století potvrzují i Beinart a Hughes. V pobřežních oblastech Transvaalu byli sloni vyhubeni v šedesátých letech. V sedmdesátých letech se búrští lovci přesunuli do oblastí dnešní Botswany a Zimbabwe a v osmdesátých letech již byla oblast zcela bez slonů.¹⁵⁴

Holub chápe proces kolonizace, úbytek biodiverzity a posouvání hranice jako dějinné nutnosti dané zákony evoluce. V druhém cestopise porovnává, jak se změnila krajina v údolích řek Limpopa a Mariky. „Lesy jsou místy vymýtěny, za to však tráva značně se rozmohla, a příčinu toho dlužno hledati v cílém cestování těmito končinami; nové cesty, jež se vyhýbají půdě lateritové i písčité a močálům, vznikly od té doby, za to však ubylo velice zvířet i jedovatých plazův; vše to jsou jasné doklady, kterak v krajinách oněch civilisace pokračuje a vítězí.“¹⁵⁵

Slony chápe jako potenciálně prospěšná zvířata, proto prezentuje své návrhy, jak situaci řešit a spojit jejich další existenci s civilizací. Budoucnost jižní Afriky, kde ještě za časů Livingstonových „bylo zvířet víc a nebyla tak plachá“,¹⁵⁶ spojuje s rozšířením zemědělství a slony navrhuje jako vhodné k domestikaci. S pomocí domestikovaných slonů by bylo možné rozšířit zemědělství i do oblastí, kde se vyskytuje moucha tse-tse, jež je běžným hospodářským zvířatům smrtelně nebezpečná.¹⁵⁷ Jako argument užívá i další výhody, vesměs související s usnadněním šíření evropského vlivu: „I pro vědecké výzkumy, pro kupce a vojevůdce nesmírné jest důležitosti, aby afričtí slonové byli ochočeni.“¹⁵⁸ Podobně

150 E. HOLUB, *Sedm let v jižní Africe*, 2. díl, s. 128.

151 Holub podnikl první cestu v letech 1872–1879. Druhý díl cestopisu, kde se o úbytku slonů zmiňuje, vyšel v roce 1881.

152 E. HOLUB, *Sedm let v jižní Africe*, 2. díl, s. 128.

153 E. HOLUB, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta*, 1. díl, s. 544.

154 W. BEINART, L. HUGHES, *Empire and Environment*, s. 65–67.

155 E. HOLUB, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta*, 2. díl, s. 535–536; Holub navštívil porovnávaný kraj pravděpodobně v roce 1874 a znovu roku 1887.

156 E. HOLUB, *Sedm let v jižní Africe*, 1. díl, s. 46.

157 E. HOLUB, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta*, 1. díl, s. 284.

158 E. HOLUB, *Dra. Emila Holuba Druhá cesta*, 1. díl, s. 285.

podle Brantz chápali domestikaci i britští autoři 19. století, kteří ji také spojovali se zaváděním civilizace do dříve necivilizovaného prostředí. Úspěšná domestikace druhu a jeho využití v hospodářství znamenalo civilizační úspěch, prosazení dominance člověka nad přírodou, které je pro člověka výhodné a přináší mu pokrok.¹⁵⁹

Závěr

Holub cestoval po jižní Africe v období, pro které je charakteristické téměř úplné vylovení řady živočišných druhů a vybití populací zvěře v celých oblastech.¹⁶⁰ Podobně jako celá řada dalších Evropanů, i on zabíjel africká zvířata krátce před vznikem ochranářského hnutí, které v devadesátých letech vyjádřilo znepokojení nad hrozbou vymizení zvěře v celé Africe a urychleně prosadilo rozsáhlé ochranářské zákony. Emil Holub ani další čeští cestovatelé, kteří v poslední čtvrtině 19. století lovili a sbírali přírodniny v subsaharské Africe, však svou činnost s destrukcí přírody a vyhubením zvířat přímo nespojovali, přestože jejich aktivitám padly za obět desetitisíce živočichů. Naopak lov chápali jako prospěšný a žádoucí. Kromě střílení zvířat s cílem opatřit si potravu a zabíjení tvorů vnímaných jako nebezpečí věnovali značné úsilí opatrování živočichů i částí jejich těl ze sběratelských důvodů. Pro Holuba představovalo sběratelství přírodnin jeden z hlavních důvodů, proč se do jižní Afriky vůbec vydal. Svou aktivitou chtěl posloužit vědě i národu. Enrique Stan-ko Vráz, Vilém Němec a Bedřich Machulka si lovem budoucích sbírkových exponátů i chytáním živých zvířat, kterými zásobovali evropský trh, vydělávali na živobytí. Činili tak v době vrcholícího kolonialismu i koloniálního lovu zároveň.¹⁶¹ Všichni tito cestovatelé, přestože rozvíjeli své aktivity v koloniích cizího státu, byli tímto způsobem silně zapojeni do koloniálních mocenských vztahů.

¹⁵⁹ D. BRANTZ, *The Domestication of Empire*, s. 76.

¹⁶⁰ J. M. MACKENZIE, *The Empire of Nature*, s. 110–115.

¹⁶¹ J. M. MACKENZIE, *The Empire of Nature*, s. 7.